

դովներով և խորհուրդներով) և այն հինգ տոհմերի միութիւնը, որ կազմում են իրօքուացիների դաշնակցութիւնը՝ — Էնգելսը ¹⁾ մեկնելով Մորգանի գրութեանը, ասում է, թէ այս հեղինակը նկարագրել է իրօքուացիների հասարակական կազմակերպութիւնը ²⁾ ամենայն մանրամասնութեամբ, որովհետեւ այդ աշխատութիւնը միջոց է տալիս ճանաչելու մի այնպիսի մեծ հասարակութիւն, որպիսին դեռ ոչ մի պետութիւն չէ ճանաչելու։ Մենք այնտեղ տեսնում ենք, աւելացնում է նա, որ սնոյի, ֆրատրիի և տոյմի ամբողջ կազմակերպութիւնը բխում է մի միութիւնից։ Այս երեքն էլ արեւակցական տարբեր աստիճանների խմբեր են։

Դ. Գ. Ն. Ո. Ն. Յ.

ԹԻՐՕ-ՏԷՕԼԻՕՆԻ ՏԵՍԸԻԹԻՒՆԸ.

Կարելի է ասել, որ Բախոֆէնի, Մակ-Լէննանի և Մորգանի տեսութիւնները փոխադարձաբար միմեանց լրացնում են, որովհետեւ իւրօքանչիւրը իւր հետազոտութիւնը ուղղում է մի առանձին կէտի վրայ։ Բարեբախտաբար մենք ուրիշ հետազոտութիւններ էլ ունինք, որոնք միտնգումայն օգտուելով բոլոր այս աշխատութիւններից՝ ներկայացնում են այդ միւսայն տեսութիւնը աւելի հասկանալի և աւելի ընդհանուր կերպով։ Թիւր-Տէօլլոնի աշխատութիւնը այս տեսակի գրութեանների ամենահաւատարիմ համառօտութիւններից միւսն է, որովհետեւ Լէբբոկի աշխատութիւնը ³⁾ մի քանի կէտերում հեռանում է այս ուղղութիւնից, իսկ Շտարկինե ⁴⁾ ու Սպենսերինը բոլորովին անկախ բնաւորութիւն ունին։ Բացի սրանից Թիւր-Տէօլլոնի աշխատութիւնը մի առաւելու-

¹⁾ Յիշուած գիրքը. եր. 69, 70 (խաւական հրատ.).

²⁾ Տես. Մորգան, լիւումած գիրքը եր. 122.

³⁾ Origines de la civilisations.

⁴⁾ La famille primitive.

թիւն էլ ունի, այն է, որ նկարագրութիւնները շատ պարզ են և նրա տեսակէտի համար բաւական լիակատար: Սա իսկապէս ժողովրդական ընթերցանութեան լարմարացրած մի աշխատութիւն է: Նրա առաջին հիմնական միտքը այն է, որ մարդկութեան մէջ գոյութիւն է ունեցել մի նախնական բացարձակ կոմմունիզմ: Սեռական լարաբերութիւնները ոչ մի որոշ կանոն չեն ունեցել, և կինը՝ որպէս ամուսին՝ *) երբէք առանձին սեպհականութիւն չէ եղել: Ազգակցական անունները, որ գործ են ածուում Պոլինեզիայի և հնդկական արշիպելագոսի Մալայցիների մէջ, ասում է նա, մտածել են տալիս, որ այս կղզիաբնակների գերգաստանական սխտեմը սկիզբն է առել մի այնպիսի արենակից խմբի մէջ, որ խառնակեցիկ կեանք է վարել: Յետոյ նա աւելացնում է. «Որքան՝ աւելի իջնում ենք քաղաքակրթութեան սանդուխով, այնքան աւելի ամուսնական խումբը բազմանալով է դառնում: Հեղինակը, որի այս տեսակէտով արած մի քանի եզրակացութիւններն աւելի որոշ են քան ուրիշներինը, յայտնում է, որ այս խառնակեցումների գրութիւնը, ինչպէս և խմբական ամուսնութիւնը և առհասարակ նախնական հասարակական ամբողջ կազմակերպութիւնը՝ համայնքին տալիս են անձնաւորութեան բնաւորութիւն. այստեղ անհատը անձնաւորութիւն չունի, նա գոյութիւն ունի միայն՝ երբ խմբի մասն է կազմում: Այստեղ համայնքն է, որ ստեղծում է իրաւունքներ և պարտականութիւններ **): Մի քիչ լետոյ նա դարձեալ պարզում է այս գաղափարը, միանգամայն յայտնելով, որ ինքը տրամադիր է ազգակցութիւնը մի գործօն տարր համարելու, որ զարկ է տալիս հասարակական կեանքին: Վե՛ծ խմբերով արենակցութեան գրութիւնը, առաջ բերելով այն տեսակ ազգակցութիւն, որ հիմնուած է մեծ թուի վրայ՝ պէտք է այս հետեւանքն ունենար, որ հին ժամանակներում մեծ քանակութիւնը հա-

*) ԱՆԳ. ԳԼ. I.

**) Նրան 88, 89, 90, 91.

ւասարագօր լինէր ազգային հովանաւորութեան կամ պետական ուժի *):

Բացի սրանից, իբրև հետևանք այն մեծ նշանակութեան, որ նա տալիս է խմբական ամուսնութեան և հանրակեցութեան՝ հեղինակը պնդում է, որ նախնական ժամանակներում գոյութիւն է ունեցել տոհմը՝ որպէս ակզընական միութիւն, բաղկացած այն մարդկանցից, որոնք ունին մի ընդհանուր ծագում, կրում են միևնոյն տոտեմը, ընդունում են, որ բոլոր անդամները արենակիցներ են, թէև խմբերի են բաժանուած, որոնցից իւրաքանչիւրն էլ առանձնապէս ունի իւր տոտեմը, բայց խօսում է միևնոյն լեզուով և բնակւում միևնոյն երկրում:

Այս տոհմը, որի առանձնայատկութիւնը կայանում է արեան միութեան մէջ, ստորաբաժնուելով՝ հասարակական զանազան ձևեր է լաւաջացնում: Այս միտքը ապացուցանելու համար Ժիրօ-Տէյլլօնը մի շարք փաստեր է բերում, օրինակներ բերելով իրօքուայի, Աւստրալիայի և ուրիշ տոհմերի կեանքից: Տոհմի մէջ՝ ֆրատրիան բնորոշւում է արեան տարբերութեամբ, իսկ ֆրատրիայից ծագում է կլանը: Ամերիկական ցամաքի բնիկ ժողովուրդների պատմութիւնը միշտ ցոյց է տալիս, որ նրանց մէջ գոյութիւն են ունեցել հետեւել մեծ հաստատութիւնները, որոնք տիրապետել են նախ քան բարբարոսական վիճակը—տոհմ, ֆրատրիա, կլան... Ամերիկայի բնիկների մէջ այս սրեք տեսակի հաստատութիւնները չեն ունեցել քաղաքական ընտրութիւն, որը միշտ որոշել է արիական ցեղը միւս քոլոր ցեղերից **): Ժիրօ-Տէյլլօնի, ինչպէս և այն բոլոր հեղինակների մօտ, որոնց ազդեցութեան նա ենթարկուել է, ձգտումն է նկատուում, որոշելու արենակցական հասարակութիւնը քաղաքականից, որովհետև նա ընդունում է մի շրջան (époque) երբ տեսակի (espèce) պահպանութիւնը, արենակցական յարաբե-

*) Երես 201.

**) Երես 168.

ըութիւնը և մի ընդհանուր նախահօր գոյութիւնը կազմում էին բարձրագոյն, հասարակական և կրօնական օրէնքի հիմքը: Ահա այս հայեացքի զօրութեամբ նա պնդում է, թէ նախնական հասարակութեան մէջ կինը գերակշռող դեր է կատարել և հաստատում է, թէ Եգիպտոսում թագուհու կրօնական և քաղաքական ահագին նշանակութիւնը կայանում էր նրա մայրութեան մէջ *):

Ինչպէս է կատարուում հասարակական էվոլյուցիան, սկըսելով *խմբական սերտ միութիւնից*, որ հիմնուած է ազգակցութեան վրայ. — օրգանական ստորաբաժանման միջոցով միատեսակ խմբերի բաժանուելով, Ժիրօ-Տէյլօնը լիշում է այս գործողութեան մի շատ հետաքրքիր տարր, այն է անհատու Վոքսը առ փոքր, ասում է նա, անհատին խմբի հետ միացնող կապը թուլանում է... անհատի իրաւունքները ամրապնդւում են: Բայց այս տեղի է ունենում միայն այն պատմական շրջանից յետոյ, երբ *տղմի*, *ֆրատրիան* և *կլանը*, դեռ ազգակցական հասարակութիւններ են: Առաջին հասարակութիւնները, ասում է նա, միշտ ազգակիցների խմբեր են և նրանց միջի տարբերութիւնները աւելի նրանց զարգացման աննմանութիւնից են կախուած, քան նրանց բնութեան տարբերութիւնից: Նրանք տարբեր ցեղերի մէջ տարբեր անուններ են եղել կրելիս, բայց բոլորն էլ միշտ միեւնոյն ընդհանուր կողմն են ունեցել — այն է ազգակցական կապը:

Այս բոլոր ազգակից խմբերի — տոհմի, ֆրատրիի, կլանի զարգացումը, որոնց զանազան դրութիւնները կարծես որոշւում են սեպհականութեան իրաւունքի էվոլյուցիայով, համարեա միատեսակ է Ասիայի, Եւրոպայի և Ամերիկայի բոլոր հին Ժողովրդների մէջ. սակայն ամերիկացիները այնքան չզարգացան, որ կարողանային իսկական քաղաքական հասարակութիւններ կազմել և, ինչպէս օր. մեկսիկացիները՝ մնացել են տոհմերի դաշնակցական դրութեան, այսինքն, ազգակցութեան վրայ հիմնուած հասարակական դրութեան մէջ:

*) Երես 240 և 241.

Քաղաքական ղրութիւնը, բառիս բուն իմաստով, ծագել է միայն այն ժամանակ, երբ այդ հաստատութիւնները փոխառինել է անհատների իրաւունքը և տերրիտորական բաժանումը: Խմբերի յաջորդութիւնը միշտ միևնոյն կարգով է եղել. սկզբում առհմ, լետոյ Ֆրատերիա, ապա կլան և վերջապէս գերդաստան ^{*)}:

Այս որոշումը, որով հեղինակը յաջորդութեամբ փորձում է պատմութեան մէջ հաստատել էապէս տարբերուող շրջաններ՝ մեծ դժուարութիւններ է յառաջացնում նրա համար, որովհետեւ չի կարելի բացատրել սեռերի, տոհմերի, կլանների բնութիւնը, որոնք այսպէս թէ այնպէս հիմնուած են միայն ազգակցութեան վրայ. սրանք հասարակական տիպեր են, որ կանգնած են ընտանեկան հասարակութիւնների և քաղաքական հասարակութիւնների անմիջական սահմանի վրայ. մի քիչ լետոյ մենք աւելի երկար կանգ կառնենք այս կէտի վրայ: Ժիրո-Տէօլլոնը այս դժուարութիւնների առաջն առնում է՝ տարբերութիւն դնելով այն հասարակութիւնների մէջ, որ հիմնուած են իգական պայազատութեան վրայ (սրանք միշտ ընտանեկան հասարակութիւններ են) և նրանց, որ նահապետական ծագումն ունին (որից առաջ է գալիս պետութիւնը, քաղաքական հասարակութիւնը): Վինչգեռ, առում է նա, մայրական հասարակութիւնները՝ հիմնուած են բնական և պարտադիր արեւակցական կապի վրայ՝ հայրական հասարակութիւնների համար իբրև հիմունք պէտք է ծառայէ մի խումբ ազատ կամքով միացած մարդկանց սեպհականութեան իրաւունքը... որից յառաջանում է ագնատական (agnatique) ^{**)} գերդաստանի փոքր ի շատէ գիտակցա-

^{*)} Երևո 364 և հետ.

^{**)} Ագնատական (agnatique), այսինքն քաղաքական կարգի ազգական կոչում է այն անհատը, որ հպատակում է նահապետին՝ իբրև իւր քաղաքական գլխաւորին, առանց նախելու այն հանգամանքին, որ գուցէ ինքը նրա անմիջական սերունդը չէ: Իսկ այն դէպքում, եթէ մէկը մի նահապետի սերունդ, բնական ազգական

կան ընկերակցութիւնը. — և այս՝ առաջին քաղաքական պետութիւնն է:

Ես աւելորդ եմ համարում աւելի երկար բացատրել Թիրո-Տէօլլենի հայեացքները: Կարծում եմ, որ մինչև այժմ ասածներէցս ու Բախոֆէնի, Մակ-Լէննանի, Մորգանի տեսութիւնների մասին արած նկատողութիւններից կարելի է այդ ուղղութեան հիմնական տեսակէտները հանել: Սրանք են. 1) Մարդկութիւնը լուռջանում է նախնական խմբերից, աւելի կամ պակաս բազմաճիւղ կառուցելու հրոսներից (horde), որոնց մէջ ոչ մի կանոնաւոր բնական կապ գոյութիւն չունի, բայց որի մէջ անսանձ կերպով տիրում է սեռական կիրքը. 2) Այս խմբերը, ներքին ստորաբաժանումներով, լուռջացնում են ուրիշ նման, փոքր խմբակներ, (տոհմ, ֆրատրի, սեռ կամ կլան և վերջապէս գերդաստան), որոնք լաւորդաբար աւելի որոշ ձև են ստանում. 3) Այս ստորաբաժանումներն լուռջացնող գործոն սկզբունքն է որդեկեցութիւնը, սեռական բնազդումը, որ ստեղծում է մի այնպիսի դարաշրջան, երբ շնորհիւ այն հանգամանքի, որ մայրը՝ տղաբերքի պատճառով լայտնի, իսկ հայրը, սեռական գործողութիւնը գաղտնի կատարելու պատճառով անլայտ է մնում՝ կինը հասարակական կապի նեցուկն է հանդիսանում. 4) Այս դարաշրջանում գոյութիւն չունի քաղաքական հասարակութիւնը. հասարակութիւնը ազգականներից է բաղկացած և ազգակցութիւնն է միացնում խմբերի անդամներին: Այս տեսութեամբ՝ պետութիւնը կազմւում է կամաց-կամաց, անհատական գերդաստանի առանձնացման, հայրական իշխանութեան շնորհիւ. պետութիւնը հետևանք է այն կապին, որ պէտք է պահպանեն միմեանց իբր ազգական ջճանաչող, բայց միևնույն երկրի վրայ բնակող մարդիկը:

Ընկելով հանդերձ, դուրս է գալիս նրա իշխանութիւնից՝ ալիպիսին կոչւում է կոգնատական (cognatique), այսինքն բնական կարգի ազգական:

Մ. Թ.

Եթէ այժմ, այս եզրակացութիւնների տեսակէտից քննենք Հայրիշխանութեան տեսութիւնից բղխած երեք խնդիրները՝ կը նկատենք, որ բացի այն խնդրից, թէ նախապէս որոշ դերգաստանն է գոյութիւն ունեցել թէ խառնակեցիկ խումբը՝ —մնացած խնդիրներում միևնոյն դժուարութիւնները կը շարունակեն գոյութիւն ունենալ: Եւ այս ոչ թէ այն պատճառով, որ Հայրիշխանական տեսութիւնը աւելի նշանակութիւն ունի՝ քաղաքական, Հասարակութեան ծագման խնդիրը վճռելու համար, այլ այն պատճառով, որ չէ կարելի ժխտել, որ այս ուղղութիւնները մի որոշ ընդհանուր կողմն ունին, այն է որ նախնական Հասարակութիւնները հիմնուած են համարում ազգակցութեան, կամ աւելի ճիշդ՝ արենակցական կապի վրայ: Ծագում է այն հետաքրքիր խնդիրը, թէ արդեօք պետութիւնը հետեւանք է հասարակական էվոլիցիայի, որ տեղի է ունեցել ընտանեկան հասարակութիւններից յետոյ, մինչդեռ, սկզբնական շրջանում, դերգաստանը (խառնակեցիկ խումբը) բաւականութիւն է տուել մարդկանց կարիքներին: